

TÜRK KÜTÜPHANELERİ HAKKINDA TARİHİ YAZILARDAN :

170 YIL ÖNCE İSTANBUL'DA UMUMÎ KÜTÜPHANELER

-170 yıl evvel bir tarihçinin yazdığı
eserin "Umumî Kütüphane" Faslı ¹

Tarih bize öğretiyor ki bütün İslâm halifeleri, hükümdarları ve onlar gibi fikir eserlerine hevesli, milletlerine faydalı şeyler bırakmaya meraklı olarak temayüz etmiş olan devlet adamları; medreseler, yani umumi okullarla beraber, onların yanında zengin kütüphaneler kurmağa da ehemmiyet vermişlerdir. Abbasî halifeleri idaresinde şarkın en önemli kütüphanesi Vezir Erdşir'inkidir. Onbin dört yüz yazmayı ihtiva ediyordu. H. 451 (M. 1059) da hemen bütün Bağdat'ı kül haline getiren yangında yanıp gitmiştir.

Şöhretli en büyük İslâm hükümdarlarıyla rekabet eden Osmanlı padişahları kendi hükümetleri içinde fikir ve edebiyatı koruyacak, kolaylaştırarak vasıtalara da bütün gayret ve dikkatlerini sarfediyorlardı. Bütün selâtin camileri ve İmparatorluğun belli başlı şehirlerinde hususî yapılmış camiler hep kitaphane denilen umumî kütüphaneleri de ihtiva ediyordu. Yalnız İstanbul'da bugün 35 kütüphane vardır ². Bu selâtin camilerinin en ehemmiyetli kütüphaneleri Ayasofya, Sultan Beyazıd, Nuruosmaniye, Sultan Selim, Sultan Süleyman, Sultan Mehmed, Eyüb ve Şehzade camileridir. Bundan başka camilerden ayrı, şehrin türlü semtlerinde dağınık olarak inşa edilen kütüphaneler de vardır. Şimdi hüküm sürmekte olan Birinci Abdülhâmid Kütüphanesi, Sadrazam Köprülü Ahmed Paşa, Sadrazam Ragıp Paşa, Arif Efendi, İsmail Efendi kütüphaneleri padişahlar tarafından halkın faydalanmasına tahsis edilenler arasında birinci derecede bulunan kütüphanelerdendir.

Bu binalar zevke uygun olduğu kadar zarafetle inşa edilmiştir. En az ehemmiyetli olanları 1000-2500 cildi ihtiva eder. Diğerlerinin kitap yekûnu 5000 e kadar çıkar. Türlü şekillerde olan bütün yaz-

¹ M. D'Ohsson: (yedi ciltlik, Türkçesi "Osmanlı İmparatorluğu'nun Umumî Tablosu" olan eserinin 2. Cilt, 487. sayfasından itibaren)

² 1788 de

malar kırmızı, yeşil ve siyah marokenlerle temizce ciltlenmiştir.

Müslümanların kayıt işlerinde, yerleştirmede ve muhafazada kendilerine mahsus bir tarz ve sistemleri vardır. Her cildin marokenden bir mahfazası bulunur, tozdan ve böceklerden muhafaza eder. Kitabın adı, kenarına ve mahfazanın üzerine büyük harflerle yazılıdır. Duvar boyunca sıralanmış veya binanın dört köşesine konulmuş aynalı kafesli dolaplar vardır. Kitaplar bunların içine dizilir.

Bu kütüphanelerin bazılarında, odanın ortasında yaldızlı, bronz tel ve şişlerle örülmüş ve sanatkârca işlenmiş bir kafes dolap vardır. Kitaplar bunların içine sıralanır. 32-33. plânlara bakınız: Birinci Abdülhâmid'inkini ve Ragıb Paşa Kütüphanesini, 39. levha: bu kitap ciltlerinin şeklini ve cilt çeşidini göstermektedir.

Salı ve cumadan maada her gün ve yılın her mevsiminde bu kütüphaneler açıktır. Her biri üç dört kütüphanecinin (Hafız-ı kütüb) muhafaza ve ihtimamına tevdi edilmiştir. Bütün gün orada bulunur ve gelenleri büyük bir nezaketle kabul ederler. Herkes istediği kitabı karıştırıp mütalâa eder, notlar alır, veya baştan aşağı kopye eder. Fakat yalnız kütüphane içinde çalışır. Bu tesislerin nizamnamesi hiçbir kitabı dışarıya iare etmez.

Bu eserlerin büyük bir kısmının şimdiki halkın mütalâasına ve bilgisine uygun bulunmadığı hiss olunmaktadır.

Burada Kur'andan, tefsirlerinden, Peygamberin hadîs'lerinden, felsefeden, metafizikten, tıptan, ahlâktan, tarihten başka bir şey bulunması bahis mevzuu değildir.

Her kütüphanenin tam bir kataloğu vardır. Bütün şark kitapları, memleketin üç dilinde tanınmış bütün eserler umumî bir halde burada toplanmıştır. Her eserin adı ve konusu bulunur; merak uyandırıcı ve enteresan olan bu hulâsa "esami-i kütüb" adını taşır. "İn-folio" hacminde bir cilt halindedir.

Osmanlı tarihi ve İslâm şeriatı üzerine telifine uğraştığımız bu eseri tamamladıktan sonra onu da ortaya koymak, teşrih etmek arzu ediyoruz.

Burada şunu tekrar edelim ki birçok müellifler tarafından mezhep, hukuk, ahlâk kaideleri ve felsefe üzerine Farsça veya Arapça olarak, birçok konular ele alınmış, işlenmiştir.

Tarihî eserler de pek mebzul miktardadır. Eski şark tarihinden müstakil olarak Muhammed'in yetiştirdiklerinin, yerine geçen

halifelerinin hayatları, Muhammed'in sülâlesinin tarihleri ... En meşhur hükûmdarlarının, şarkın en büyük adamlarının hal tercümeleri ayrı ayrı muasır birçok müellifler tarafından yazılmıştır.

Edebiyatın türlü nevileri içinde en ziyade beğenilen eserlerin, Kur'an'ın ve şariat kitaplarının umumiyetle birçok nushaları vardır. Bunlar gayet güzel beyaz kâğıtlar üzerine pek ziyade itina ile yazılmıştır. Her sahifenin satırları altın yaldızla çevrilmiştir. Her bölüm, her fasıl başı da yaldızlı büyük harflerle yazılmıştır. Bu tezyinat yazmanın değerini pek ziyade artırır. Bir yazma eserin kıymeti harflerin güzelliği nispetindedir.

Bu tesislerin idare ve tasarrufları, hususî bağışların da katılmasıyla muhtelif kütüphanelerde her gün kitap yekûnunu artırmaktadır.

Yazısı güzel bir kâtibin bütün hayatı müddetince Kur'an yazdığı vakidir. Ölümüne kadar yazılar yazıp kütüphanelerden birine bağış yapmayı vazife bilir.

Birtakım kitabı olan bir şariat adamı, bir hükûmet adamı veya edebiyat mensubu; ya bir kısmının veya tamamını, hayırla yad olunmak için, bir kütüphaneye vasiyet eder. Faydalanan müslümanların "Allah rahmet eyleye" diye dua etmeleri için hediye eder. Geçimi pek az müsait de olsa bunlardan tedarike çalışır. Dinî hisle, şahsî zevkle; pek nadir olarak da halkın, hayat ve itiyadına göre dostlarına karşı gösteriş ve övünme zihniyetiyle dilediğini seçmekte devam eder.

Hususî olarak padişahların mütalâasına arzedilen kitap koleksiyonları bugün sarayın içinde oldukça hatırı sayılır iki kütüphane teşkil ediyor. Birisi III. Ahmed'in tesis ettiği'dir. Sarayın asılzadelerinin ve odabaşlarının ikamet ettikleri odalardan dördüne yerleştirilmiştir. Ecdattan kalama bitmez tükenmez el yazıları koleksiyonlarını toplamıştır. Diğeri Üçüncü Mustafa'nınkidir. Gene kendi eseri olan Bostancılar camii yanında inşa ettiği kütüphanedir. Bu yeni kütüphaneyi I. Mahmud ve III. Osman'ın toplamış olduğu ve ayrıca kendi saltanatı zamanında elde ettiği kitaplardan vücud getirmiştir. Onbeş binden ziyade kitabı ihtiva eden bu iki kütüphane gerek yeni satın alınanlarla, gerek devletin büyükleri tarafından hükümdara yapılan bu kabil bağışlarla, gerekse azledilen memurların malları üzerinde yapılan müsaderelerle her gün bir parça daha

büyür (müsadere edilen konak eşyası içinde mühim miktarda kitap da bulunuyordu).

Bu yazma kitapların alım satımı sayısız deneyecek kadar yazıcı, hattat yaratmıştır. Daimî surette istinsahla meşgul olurlar. Pek çok kitapçı dükkânı doğmuştur. Sahaflar denilen bu dükkânlar İmparatorluğun bütün şehirlerinde ticaret yaparlar. İstanbul'da kurulmuş, büyük mağazalardan ayrı, müstakil gezici esnaf, otelleri, şehrin çeşitli mahallelerini durup dinlenmeden dolaşırlar.

Yazma eserlerin çokluğu, müstensihlerin birden bire dilenecek hale gelmeleri korkusu Osmanlılardan matbaacılığın gecikmesinde en büyük âmillerdir.

İstanbul'da kitap basma sanatının faaliyete geçmesi ancak III. Ahmed zamanında açık fikirli Sadrazam İbrahim Paşa ve Müftü Abdullah Efendi'nin gayretiyle olmuştur. Müslüman olmuş meşhur Basmadjy ² İbrahim ilk tasarıyı ve teklifi yapan adam oldu. Bir muhtıra ile basma işinin bütün faydalarını uzun uzadıya anlatmıştır. Sarayın "müteferrika" sından olan bu memur, teşebbüsüne mektupçu efendi kaleminin başlıca kâtiplerinden biri olan Said Efendi'yi iştirak ettirmek maharetini gösterdi. Sadrazam ve müftü ³ batıl itikatların hüküm ve nüfuzunu bildiklerinden bu yenilikte muvaffak olmak için, onun şeriata uygun olduğunu gösterecek, halkın isyanını önleyecek ve bu müesseseyi, faydalı olduğu nisbette, sağlam bir esasa istinat ettirecek muameleleri ihmal etmediler. Bununla beraber ayrıca ulemanın fikirlerini almaya kendilerini mecbur görüyorlardı. Çünkü ulema Kur'anın, mezhepten, Şariat-i Muhammediye'den bahseden kitapların basılmasına müsaade etmenin dine ve islâmiyetin şerefine uymadığını zannediyorlardı. Bu eserler kendilerine el yazması olarak geldiği gibi yine nesillere de aynı yazı ile nakledilmesi lâzımdır, diye matbaada basılmasına itiraz ediyorlardı.

Bu fikirlere karşı müftü, matbaanın şeriata uygun ve faydalı olduğunu vesikalara dayandırıcı şekilde ispat etmek için bir fetva

² İlk devirlerinde matbaacılığa bu adın verildiğine açık bir şahadet olduğunu gösterdiği için Fransızca ibaredeki kelime aynen alınmıştır. Altında şu not vardır: "Basmacı yazı tabeden, basan demektir".

³ O zaman Diyanet İşleri Reisi demek olan Umumi Müftü, Müfti-i enâm, Şeyhu'l İslâm.

çıkardı. Kanun ve şeriatın büyük şefi kendisine bir sual sorulmadıkça asla fetvâ veremiyeceğinden birisine, sanki bir isme sorduruluyordu. Biz burada fetvanın tertibedildiği bu konuya ait sual ve cevabı naklediyoruz:

Sual: Eğer zeyd, lûgat, mantık, felsefe, heyet ve diğer ilmî kitapların harflerini eritip dökmeğe ve bunlarla yalnız o yazma örneklerle göre kitaplar basmaya müsaade isterse bu teşebbüse girişmesine müsaade etmek caiz olur mu?

El-cevap:

Madeni eritip harf dökmek suretiyle yazmaları tam ve doğru olarak basma sanatını bilen birisi zuhur edip bu ameliye ile birçok nüshaları sürat ve sühuletle ve herkesin alabileceği bir ucuzlukla elde etmeği temin ederse; edebiyatta büyük âlim birçok kimse basılacak şeyleri tashih etmeği taahhüt ederse, basma işini yapanın teşebbüsü ancak makbul ve muteber görülür; en güzel ve en ziyade takdire lâayık bir iş olur.”

Müftünün bu şer’î fetvasından ayrı olarak, makam, başlıca ulemayı, fikirlerini bildirmeğe davet etti. Rumeli ve Anadolu sabık kazaskerlerinden altı zat; Damadzade Efendi, Mirzazade Efendi, Abdullah Efendi, Feyzullah Efendi, Salih Efendi ve Dürri Efendi. Vazifede olan iki kazasker Esseyyit Muhammed Efendi ve Mustafa Efendi, beş tane eski İstanbul efendisi; Selim Efendi, İshak Efendi, Abdurrahman Efendi, Şeyhzade Muhammed Efendi ve İshakzade Efendi, İstanbul Kadısı Zülâli Efendi, Nakib’ül-Eşraf yani Emirler⁴ Şefi Zeynelâbidin Efendi tasvip ve takdir ettiklerini yazı ile bildirdiler.

İşte bu resmî sahnelerden sonra III. Ahmed matbaacılığın tesisi için de bir hatt-ı şerif çıkardı. Dikkate lâayık olan bu irade-i şahanenin mukaddemesinde her şeyden önce yazının paha biçilmez kıymetinden bahsediyor. Yazı sayesinde ki bir taraftan şeriatın ve dinin esasları muhafaza edildiği gibi, devletin, milletin kanunları da saklanabilir. Milletin bir şey öğrenmesi, halkın okutulması yazıyla mümkündür. İlim ve edebiyat yayılır ve devam ettirilebilir. Bir nesilden gelecek nesillere nakledilebilir.

⁴ Emir’in burada Peygamber evlâdından mânasına olduğu, bu tâbirin o zamanlar (seyyid, şerif) yerine kullanıldığı hatırlanmalıdır.

Orada şu fikirler de görülüyor: Eski feylesofların fikir mahsullerinden maada şarkta İslâm güneşinin doğuş devrinden itibaren her nevi ilim ve edebiyata, bilhassa Kelâmullah'a ve Peygamberin koyduğu sözlü kaidelere ve dinî kanunlara ait eserler çoğalmıştır. Bu eserler, insanlara ezelî nimetlere ve dünyaya ait feyz ve bereketler kazandırmak içindir ve bunları vücuda getirmek için o kadar âlimler, edipler, gece uykularını feda ve alın terlerini sarfetmişlerdir. Zamanını ve insanların değişmesi bu kadar bitmez tükenmez eserlerin eskimesine sebep olmaktadır. Yangınlar, harp felâketleri, memleket istilâları, yağmaları bütün bunları tahribetmiştir. Bilhassa Cengiz ve Bağdadı tahribeden Hülâgû ve İspanya müslümanlarını sürgün ve mahveden türlü Hristiyan hükümdarlar umumî, hususî kütüphaneleri tamir edilmez şekilde yok etmişlerdir.

Yazma kitapların, bilhassa büyük hacimde olanlarından pek azı, İslâm hükûmetlerinin eline geçebilmiştir. Pek az insan bunların kopyesini çekmeye sabredemiyeceği gibi bir çoğu da aynını doğru çekmek iktidarına malik değildir. O suretle ki doğru ve tam yazma kitapların nadir oluşu ve fiyatının yüksekliği edebiyat ve ilmin yayılmasına en büyük engel teşkil etmektedir. Bu derdin çaresi olmak üzere S. H. *müteşebbis* Said ve İbrahim'in muhtıralarını gözönüne almıştır. Bu muhtıra matbaanın faydalarını sıralamıştır. Ona ve müftünün yukarıda uzunca sözü geçen fetvasına göre onların bir matbaa kurmalarına ve umum halka felsefe, tıp, heyet ve nücum, coğrafya, tarih ve diğer herhangi bir ilme ait bütün eserleri vermelerine izin verilmiştir. Yalnız şeriata yani Kur'an ve Hadîs'e, tefsirlerine ve fikh'a ait olanlar müstesnadır.

Nihayet bu mahiyette bir müessesenin tesisi Allahın hikmetiyle kendi haşmetli saltanat zamanına mukadder olduğundan dolayı iftihar ettiğini ve şahs-ı humâyunlarına bütün tebeasının ve gelecek asırlarda yaşıyacak bütün müslümanların hayır dualarını celbedeceğinden şüphe etmediğini söylüyor.

Hatt-ı şerif, bu teşebbüse iki matbaacının müşterek gayretlerini birleştirmelerini, sayfaların tashihine büyük dikkat sarfetmesini teşvik eden, öven tâbirlerle sona eriyor.

Bir nevi sansür heyeti olarak şu kadıları memur ediyor:

İshak Efendi	-	Eski İstanbul kadısı
Sahib "	-	" Selânik "

Esad	"	-	"	Galata	"
Musa	"	-		Mevlevi tarikatı şeyhi ve	
				Kasımpaşa tekkesi şeyhi	
				19 Zilkaade 1139 (5 temmuz 1727)	

Bu yeni tesisin şer'î, resmî muamelelere uygun olarak yapıldığını neşir ve ilân için Sultanın hatt-ı şerifinin, "müfti l'enam" fetvasının ve başlıca ulema tarafından bu işin iyi, doğru olarak kabul edildiğini gösteren takrizlerinin basılacak ilk kitabın, Vankulu'nun başına konulmasını matbaacılara emreyledi.

Bu yalnız Basmacı İbrahim'in faaliyetiyle değil, bütün vezirler heyetinin gayretiyle mümkün olmuştur.

Bu matbaa yalnız onbeş eser çıkarabildi. Her birinden birçok nusha basılmıştı:

- 1— İki ciltlik Arapça lûgat: Vankulu.
- 2— " " Farsça lûgat: Ferhenk-i Şuurî
- 3— " " Naima Tarihi. Osmanlı Hanedan tarihinin 1591 den 1659 senesine kadar olan kısmını hikâye eder.
- 4— " " Raşid Tarihi ki yukarıki tarihin 1728 senesine kadar devamıdır.
- 5— Bir ciltlik Cihan-numa- ki dünyanın rasad kulesi demektir. Bu, coğrafyaya ait bilgi kitabıdır. Bütün şark hakkında tarihî bir mukaddeme ihtiva eder. Haritaları ve Euclide'in prensiplerine ait bir makalesi de vardır. Müellifi meşhur Kâtib Çelebi'dir.
- 6— Bir ciltlik Takvim üt-Tevarih'dir. Dünyanın yaradılışından 1732 ye kadar şarkın bütün hükümdarları ve büyük adamlarının tarih sırasıyle hikâyesine ait bir tablodur. Bu da Kâtib Çelebi'nindir.
- 7— Bir ciltlik Tuhfet ül-Kibar'dır. Bu, Akdeniz'in ve 1655 yılına kadar Osmanlıların yaptıkları bütün deniz seferlerinin tarihidir. Aynı zamanda denizciliğin esaslarından ve amiralliğin zaruri kaidelerinden bahseder. Bu da Kâtib Çelebi'nindir.
- 8— Bir ciltlik Gülşen-i Hulefa. 744 ten 1643 e kadar geçen bütün halifelerin ve diğer İslâm hükümdar sülâlerinin muhtasar bir tarihidir. Nazmizade'nindir.

- 9— Bir ciltlik Tarih-i Timur'dur. Aynı müellifindir.
- 10— Tarih-i Mısır'dır. Mısır hükûmetinin yalnız I. Selim tarafın-
dan fethine aittir. Süheylî'nindir.
- 11— Bir ciltlik Tarih-i Agavanyan. Agavanların tarihidir. İran'ın
Safevî veya Safî hanedanından bir hulâsayı da ihtiva eder.
- 12— Bir ciltlik Tarih-i Bosna'dır. Yalnız 1731-1736 harplerinden
bahseder.
- 13— Bir ciltlik Tarih-i Hint ül-Garbî. Hind tarihi hulâsasıdır.
- 14— Miknatisiyye. Miknatisin hassalarından ve pusulanın
faydalarından bahseder.
- 15— Bir ciltlik. Usul ül-Hikem. Felsefî prensipler. Bu, bir küçük
"mebhas"dır ki muhtelif hükûmet şekillerinden, iyi bir
idarenin başlıca umumi kaidelerinden, Avrupa usullerine
göre askerlik sanatından bahseder. Biz "Askerî Kanunnâme"
kismımızın ruhu hakkında bir fikir vereceğiz.

Bu son beş eser Basmacı İbrahim'indir. İbrahim, gayretli bir adam olduğundan dolayı müslümanlar arasında avrupaî bilgilerin yayılması için hiçbir şeyi ihmal etmiyordu. İki tane büyük harita da bastı: Biri Akdeniz, diğeri Hazar denizi idi.

Teşebbüsünün normal kârından başka hükûmet tarafından ihsanlara nail oluyordu. Askerî bir timar gelirine sahipti ve günde 99 akça maaşı vardı.

* * *

Matbaa bu suretle 18 yıl çalıştı. Fakat işbirliği yaptığı ortağın-
dan 6 yıl sonra asıl uğraşıp ortaya koyan İbrahim'in 1747 de ölümü
bu işi yüzüstü unutturup terkettirdi.

I. Mahmud ve Vezir-i âzam Tiryaki Efendi Hacı Muhammed Paşa onu muhafaza etme tasavvurunda idiler. Fakat Basmacı İb-
rahim gibi gayretli ve anlayışlı birisini bulma müşkülâtı hükûmet
tarafından verilmesi zarurî olan emirleri sonraya bıraktırıyordu.
Mevzu ve madde bir defa gözönünden kaybolunca bu vezirin yerine
geçenler aynı ihmalkârlığı taşıyıp durdular. O suretle ki matbaa
şimdiki idareye kadar tam bir hareketsizlikte ve atalette kaldı.

* * *

Bütün bu basılmış kitaplar umumi kütüphanelerde bulunuyor.
Fakat birçok yıldan beri kitapçılarda nadirdir, eski fiyatının hemen
iki misline satılıyor. İmparatorluğun yıllıklarını teşkil eden yazıların

yanına ilâve için bunları tedarik edebilmem az zahmetle olmadı. Bugün ortaya koyduğum şeyin ilk fikrini 1764 senesinde bu eserleri okumam bana vermişti.

O zaman fevkalâde murahhas olarak İsveç'ten İstanbul'a gönderilen, bugün İstokholm Ticaret Meclis-i Kiralîsi reisi bulunan Mösyö Gustav de Celsing'in verdiği cesaret ve teşvikle bu teşebbüse giriştim. Onun maarife ve edebî ilimlere, duyduğu aşka, meziyetlerine, faziletlerine burada ihtiramatımı arz etmek ve minnetdarlık borcumu ödemek benim için pek tatlı bir şeydir.

Malûmdur ki III. Osman zamanı vekiller heyeti matbaa imtiyazını Basmacı İbrahim'in talebesi Küçük İbrahim'e ihsan etti; fakat bu yeni müdür yalnız Vankulu'nun ikinci tab'ı ile meşgul oldu ve onu 1757 de neşretti.

Küçük İbrahim'in ruhan hâkimlik mesleğine meyli olduğundan ve bir fırsat bulduğundan pek ziyade hürmet gören ve kârlı olan kadılık mesleğine giriverdi ve matbaayı terketti.

I. Abdülhamid 18 Rebiülâhir 1198 (12 Mart 1784) tarihinde yeni bir hatt-ı şerif'le matbaacılığı yeniden tesis etmek dirayetini gösterdi. Bu yeni emirnamede, birincisi gibi matbaacılığın faydalarını ortaya koyar, III. Ahmed'in tesisinden bahseder. Gerek Basmacı İbrahim'in ölümü, gerek Küçük İbrahim'in istifası gibi onu ârızaya uğratan vukuattan şikâyet eder. Bu işi ihmal ettiren dikkatsizlikten evvelki padişahları, bilhassa saltanat zamanı fırtınalı geçen III. Mustafa'yı birçok cihetten mazur görür. Aynı matbaanın müdürlüğüne beylikçi yahut vezir-i azam muavini Raşid ve devletin resmî tarihçisi Ahmed Vasıf Efendi'yi tâyin eder, son matbaacının dul eşinden hurufatı ve tab'a yarıyan bütün âletleri onlara kazandırmaya müsaade eder. Bu müessesenin ruhuna ve iptidai kadideleri hükmüne uygun olarak dinî konulara ait kitaplara asla dokunmaksızın tarihten, fünundan, sanattan ve benzerlerinden bahseden bütün eserleri basmaya devamlı bir dikkatle nezaret etmeyi emir ve tenbih eder.

Bu ferman aynı zamanda iki müdür efendiye munhasır bir imtiyaz da bahşetmektedir: Matbaacılıkta işlerine yarıyacak gibi görünen herhangi bir kimseyi istihdam etmekte tam bir salâhiyet verir. Türkçe, Arapça, Farsça, herhangi basılmış bir nushanın her on yapraklı bir defterine vakf-ı hümayun sandığından bir akça verilmesini em-

reder. Umumi tahsilât âmirinin resmî mührü olmıyan kitapların satılmasını meneder.

Bu şartlar müdürlerin kendisi tarafından teklif edilmişti. İki evvelki matbaalara bahşettiği menfaatleri istemek, şöyle dursun mirî evkaf hatırı için bu mütevazı hakka razı oluyorlardı. Tek gaye bu tesisin bizzat padişah ve halefleri tarafından muhafazası ve devam ettirilmesi hususunda daha fazla alâka çekmekti.

Böylece üç yıldan beri matbaa İstanbul'da yeniden kurulmuş bulunuyor ve Osmanlı tarihinin mabadini meydana getirmeğe çalışıyor. Millet bu hayırlı işten dolayı vezir-i âzam Hamid Halil Paşa'nın gayretine ve nur-ı marifetine borçlu ve minnetdardır.

İki yıl sonra talih çok acınacak hale girdi. Bu vezir yüksek kalitede yaratılmıştı. İmparatorluğun en birinci makamına ancak kendi değeri, liyakat ve ehliyetiyle yükselmiştir. Milletinin bütün batıl inanışlarından hemen bütün bütüne âzade olarak herkesten ziyade umumi bir inkılâbın zarureti hissediyordu ve bununla da ciddî surette meşgul oluyordu. Onbeş sene müddetle hususî münasebet rabıtası neticesi olarak gösterdiği itimat bana şeref verir. Hamiyeti, mehareti ve geniş gayeleri bana şu hüsnüzannı telkin eder: Eğer talih ona yaver olsaydı, yahut plânını tatbikte acele etmeseydi ... Hiç olmazsa ıslahatın ilk hareketini yapabilirdi. O ıslahat fikri ki kendisini, daha aşağı tabakalarda memur bulunduğu zamandan beri derin derin düşündürüyordu.

Çeviren: ŞAHAP NAZMI